

Popótovanje Nikolaja Nikiča.

Spisal Ivan Cankar.

I.

Nehalo je deževati, in zapihal je mrzel veter. Na zahodu je obrobila oblake rdeča svetloba in na zvonikih se je zalesketalo mokro zlató. Ali ta svetloba je trepetala kakor umirajoča sveča; žarki so bledeli ter se dvigali in že so segale široke sence preko cest in poslopij ter zagrinjale mesto v vlažno sivo haljo.

Nikolaj si je zavihal ovratnik, da bi se ne prehladil; stopal je varno in oprezno, zakaj po tlaku so se razprostirale rumene luže. Njegov spremljevalec Dioniz se ni brigal mnogo za te stvari; hodil je malomarno in njegov prozorni havelok je frfotal veselo po zraku.

»Stopiva tu notri; krčma nedostojna, toda vino pošteno!«

»Kakor se Vam zdi«, je odgovoril Dioniz ter zavil s svojim znancem v dolgo temno vežo. Na pragu je stal krčmar, debel človek s čemernim obrazom in s pisano čepico na glavi. Krčma je bila res nedostojna. Od stropa je visela umazana svetilka ter razsvetljevala četvero sivih sten. Stolov ni bilo; ob stenah dolge, rdeče pobarvane klopi; mize sirovo rezane in še vlažne in umazane od razlite pijače.«

»Še vse kakor nekdanj! . . .« Nikolaj se je ozrl po sobi in poseben smehljal mu je zatrepetal na ustnicah.

»Cele dolge večere sem presedel v tej beznici; takrat ko sem bil še velik in ponosen človek . . . ko je bila še prihodnost pred menoj. Zató zahajam najrajši tusem.«

»»Ali ste bili tudi Vi kdaj velik in ponosen človek?««

»Nič več o tej stvari . . . pijva!«

Zaspani krčmar je prinesel vina, obstal za trenutek poleg mize, študiral svoja gosta ter se vrnil k durim.

Nikolaj je pokusil vino, nató se je naslonil ob zid ter se zagledal v strop. Iz njegovih oči je sijalo nekaj sanjavega, pol veselega, pol otožnega. Zapalil si je smotko.

»Dà, Dioniz . . . to Vam je življenje, kakršno je moje! Popótovanje . . . človek nima dóma, in Vi ne veste, kaj je dom. Posebno ob nekaterih časih, na Sveti večer recimo, bi se človek najrajši razjokal. Čuti se takó osamljenega in . . . starega! Dà, starega! Zdi se mi kot da bi imel vse življenje za seboj . . . kot da bi se preganjal po svetu samo še zategadelj, ker se je pač treba poganjati . . . Dà, dà, kadar pijem to čudovito vino s Trške gore, se me prime zmerom melanholija.«

Dioniz je naslanjal glavo v dlani. Njegov kozarec je bil prazen.

»Glejte, meni niti treba ni vina s Trške gore; predrago je zame. Tudi brez vina me obide melanholija, če le stopim na cesto in vidim par neumnih obrazov. In celó tega ni treba. Kadar sedim v svoji sobi, moram delati z vso glavo in z vsem srcem, ali pa misliti na kakršnokoli budalost; če bi mislil náse, bi vzel vrv ter se obesil; na stropu moje sobe je namreč močna železna kljuka, vrag védi čemú. Mene zeló ženira ta kljuka, pohujšuje me.«

Dionizu je stopila kri v lica in njegov kozarec je bil vdručič prazen.

Nikolaj je stresel z glavo; pogladil se je po čelu ter se glasno zasmel. Odmevalo je samotno in dolgočasno kakor po mrtvašnici.

»No, no . . . prosim Vas! Takó daleč ni treba tirati teh stvari. Živi se, kakor je. Vse je odvisno od človeka samega. Če Vas doleti kaj neumnega, se zavijte v suknjo ter si mislite, da se Vam nič ni pripetilo. Človek je nesrečen samó, če se ukvarja s svojo nesrečo. Predstavljajte si, da se Vam godi imenitno, in godilo se Vam bo imenitno!«

Dioniz se je nasmehljajal.

»In takó dalje! . . . Ali ste že kdaj umirali?«

»»Nikoli«, je odgovoril Nikolaj začuden in prestrašen.««

»Glejte, jaz umiram skoro vsak večer. Zdi se mi, da prihaja moja zadnja ura. Moje srce zastane, in v prsih mi je prazno. Ne morete si misliti, kako je človeku, kadar umira. Spomni se, da ni v svojem življenju napravil ničesar dobrega, ničesar velikega, in od žalosti in kesanja umira tudi njegova duša. Samó zató bi izpraznil rad najmanjši predal svojega srca, da bi mi ne bilo tako težko, kadar pride zadnja ura . . .«

»»Kaj Vam prihaja na pamet!««

»Na stran torej; to so grenke stvari . . . in vino je sladko . . .«

In Nikolaj je naročil drugo steklenico. Molčala sta nekaj časa obá. Nikolaj se je igral s kozarcem; napósled je nekoliko vzklonil glavo ter pogledal Dionizu naravnost v oči z veselim, skoro otroškim smehljajem.

»Ali se kdaj spominjate na Heleno?«

Dionizu se je čelo nagubalo, in v senca mu je stopila rdečica.

»Dà, spominjam se . . .« je odgovoril počasi in nekako zlovoljno; ozrl se je v Nikolajev obraz, in ko je zapazil njegov nedolžni smehljaj, je stisnil ustnice; nató si je natočil vina ter izpraznil kozarec na dušek.

»Spominjam se, da . . . Nekoč sem popótoval — izgubljen človek — po naši prostrani domovini in tako sem prišel v najlepši kraj na svetu. Zelena dolina, sredi doline potok, ob potoku z belim peskom posuta cesta in ob cesti, skrite v drevju, lepo pobeljene hiše. Nad dolino nizek holm, poraščen z

visokimi kostanji. Takó sem romal navzgor po beli poti, pred visokimi kostanji. Moje srce je bilo mirno in lahko, četudi so bili čevlji strgani in so bile moje hlače skresane . . . In takrat sem videl žensko, kakršne nisem videl v svojem življenju ne prej ne pozneje. Prišla je mimo, Bog védi odkod; jaz sem slonel ob kostanju in kostanj in bela cesta pred mano in ves zeleni gozd in vsa zelena dolina tam doii vse se je zazibalo pred mano. Na ovinku je izginila za kostanji bela obleka in je izginilo dvoje velikih, mokrih, nedolžnih oči . . . Kaj mislite, kaj se mi je hotelo, da bi storil v tistem trenutku?«

Nikolaj ga je prašal z očmi.

»Pogledal sem na debelo vejo nad sabo, in žal mi je bilo, da nisem imel vrvi pri sebi . . .«

»»Ne budalite . . . to so ekstravagance, nič drugega!««

»Niso ekstravagance. Pomislite! . . . Človek ugleda pred sabo nekaj čudovitega in spozna, da je to edini cilj njegov. Če spozna obenem, da tega cilja ne more doseči, kaj mu potem ostane, prašam Vas? Če je pameten, se obesi, in stvar je pri kraju! No, jaz se nisem obesil in se tudi ne mislim. Meni je usojeno, da nosim to breme do konca . . .«

Nikolaj je molčal ter se igral s prstom po razlitem vinu na mizi. Smehljaj je izginil z njegovega obraza.

»Zakaj je niste poiskali?«

Dioniz ga je pogledal začuden.

»Ona sama bi bila rada govorila z Vami,« je dostavil Nikolaj tiše in mukoma, ne da bi se ozrl Dionizu v oči. Nató je zamahnil z rokó ter nadaljeval hitro in razburjeno.

»Vi ste, oprostite, čuden človek! Tiste ekstravagance . . . vrag jih vzemi! Čemu ne živite, kakor žive drugi ljudje? Res, Vaša usoda ni lepa in Vaša pot je bila trnjeva. Toda izbrali bi si bili lahko samí široko belo cesto, in ne bilo bi Vam sile. Tudi svoje visokoletéče cilje bi lahko dosegli; tako pa jih ne dosežete nikoli. Sami ste si postlali!«

»Zakaj ste se razburili?« je odgovoril Dioniz mirno in nalahko. »Gotovo, odprtih mi je bilo sto stezá, ali jaz hodim rajši po trnju nego po blatu. Tiste široke ceste so namreč zeló blatne. No, nazadnje: Kaj mi je danes hudega? Diurnist! — Kdo bi se pritoževal? Res bi bil lahko kaj drugega, in čudno se mi zdi, da je toliko ljudi na svetu, ki so popolnoma nevedni in nemoralni in kljub temu . . . niso diurnisti. Ali naposled je treba tudi premisliti: Kaj bi bilo s temi ubogimi ljudmi, če bi jaz zasedel njih mesta? Kakor pravi Heine: »Biserje temu in onemu rakev.« Tako je vse v redú.«

»Pijva! Napravili ste me nervoznega.«

Ali Dionizu je seglo vino v glavo in ovladala ga je posebna veselost.

»Kako dober človek ste Vi, Nikolaj Nikič! Ali so vsi bančni agentje takó dobri ljudjé? . . . Prej, ko ste mi povedali, da bi bila Helena rada govorila z mano, Vam je bilo težko pri srcu. Vi ste namreč zaljubljeni vanjo . . . «

»Jaz?«

»No, glejte! Take stvari se poznajo na očéh. Pogledali ste v stran in v tistem trenutku sem se prepričal, da ste zaljubljeni vanjo. To ni nič hudega in nič pohujšljivega. Tudi jaz sem zaljubljen vanjo in rečem Vam: dal bi svojo desno roko, da bi mogel poljubiti čipke njenega krila . . . Pijva torej! — In kljub temu ste mi povedali, da bi bila rada govorila z mano; kaj takega je težko povedati, če je človek zaljubljen . . . Ne jezite se, prosim! . . . «

Nikolaju je bilo sitno; zdelo se mu je, da je odprla tuja roka vrata njegovega srca ter brskala brez spoštovanja po skrivnostih, ki jih je skrival celo sam sebi. Dionizu se je poznalo, da je mnogo pil. V suha lica mu je stopila kri, svetle oči jetičnega človeka so se lesketale v posebni luči. Govoril je hitro in s slastjo, kakor govori človek, ki nima pogostokrat prilike, da bi izpraznil svoje srce.

»Vi ste plemenit človek, zato se pred Vami lahko ponižam. Časih, glejte, se mi zdi, da mislim previsoko o sebi, da se vse tisto, kar sanjam o svoji

prihodnosti, ne bo nikoli uresničilo. V tistih žalostnih urah čutim, kako nizko stojim, — tako nizko, da bi bilo treba nadčloveške moči, če bi se hotel pospeti tja gor, kamor gledam v svojem hrepenenju . . . Ali že to je slabo znamenje, da sanjam. Kolikor lepše in predrznejše so sanje, tembolj umazana je resnica; tako je zmerom. In iz lepote in predrznosti svojih sanj sklepam, da je moj položaj zelo žalosten . . . Ali Vas dolgočasim?»

»Ne, toda jaz mislim, da se po nepotrebnem vdajate pesimizmu.«

»Motite se; pesimist nisem. Ko bi bil pesimist, bi pustil pri miru svoje prepričanje in svoje visoke načrte ter bi se brigal samo, da bi se dokopal po kakršnikoli poti do boljšega kruha. Ali na žalost nisem pesimist in zato se nikoli nisem brigal, da bi se dokopal do tistega zaželjenega kruha. Kosil sem ob svojem prepričanju in večerjal ob svojih načrtih.«

Pil je hitro, da se mu je razlilo vino po prsih.

»Ne mislite, da bledem. Bojim se, da ne bi dovršil življenja svojega brez koristi. Sanjal sem dovolj; zdaj so moje sanje konkretne pred mano in razvrstim jih z veščo roko. V mojih predalih je popisanih papirjev vse polno, in v moji glavi je misli še več. Preštudiral sem natanko, koliko časa bo treba, da sezidam to poslopje, poltretje leto, to je trideset mesecev. Nič več in nič manj. Zdaj se bo nehala vsa brezsmotrna razbrzdanost fantazije, in pričelo se bo hladno, filistrsko delo.«

»Kakšno bo to delo?»

»Poslopje: kamen na kamen; če Vam pokažem enega samega, ne boste razumeli vrednosti in pomena . . . Pol zgodovina, pol filozofija; ne spada v nobeno rubriko. Podobno bo kvečjemu tragediji; kdor piše zgodovino našega naroda — ne tisto oficialno zgodovino, ki se peča z zunanostmi — piše prva dejanja tragedije; glavni junak je pasivna natura, — pravijo, da take nature ne sodijo v tragedijo, toda estetiki so abotni ljudje. Ekspozicija je tako jasna, in konflikt tako naraven, da je katastrofa

neizogibna, če se Bog ne usmili tega klavrnega junaka. To je okvir, je glavna poteza, ali glavna stvar ni. Mene zanima najbolj ta del tragedije, ki se vrši ravnokar. Ta del je namreč humorističen intermezzo . . .«

Nikolaj je molčal. Poslušal je Dioniza in otožnost mu je legala na srce.

»Vi sami, Dioniz, ste ta junak. Kaj ste napravili iz svoje mladosti? Razdrobili ste svojo silo v malenkostih, zapravili ste se v sanjah . . .«

Čutil je, da govori brezobzirno, toda besede so mu stopale siloma na jezik.

»Veličastno delo pred sabo, ali če stopite korak naprej, se umakne tudi delo; nikoli ga ne dosežete, nikoli ne dovršite . . . Kakor človek, ki hodi po ravni cesti o polnoči in se izkuša z luno: hiti in tudi luna hiti med oblaki, obstane in tudi luna obstane; ne prehití je nikoli . . . Take načrte nikdar začetih in nikdar dovršenih del pošlje Bog v tolažbo nesrečnim ljudem, tistim pasivnim junakom, ki jih življenje ubija, ker ga ne razumejo.«

Dioniz je prebledel, a Nikolaju je bilo, da bi se razjokal.

»Oprostite mi, Dioniz, nisem Vas mislil žaliti. Verjemite mi tudi, da gledam na Vas in na Vašo prihodnost z veselím pričakovanjem in da ste mi vredni več, kakor tolpa onih ljudi, ki delajo, a bi bolje storili in bi več koristili, da bi držali križem roke. Ne hudujte se nad mano, Dioniz!«

Obraz Dionizov je ostal teman in resen.

»Ali ni skoro čas? Da ne zamudite!«

Nikolaj je pogledal na uro, nato je poklical krčmarja ter plačal. Odpravila sta se molče, a med vratmi je prijel Dioniz Nikolaja za roko ter opomnil z malovažnim glasom in kakor mimogrede:

»Mislite si, da nisem govoril ničesar. Časih mi prihajajo na jezik besede, ki imajo z mojimi mislimi le malo opravka. Če se Vam zdi, da sem naiven človek, se motite . . . In še to: kadar vidite Heleno, ne zinite o meni besede. Meni ni prijetno, če govore o meni ljudje, ki jih . . . spoštujem . . .«

Poslovala sta se sredi ceste. Ko se je Dioniz že okrenil ter stopil korak v stran, ga je držal Nikolaj še zmerom za roko. Bilo mu je težko in rad bi izpregovoril ljubeznivo besedo, toda ženiral se je, kakor da bi stal pred človekom večjim in plemenitejšim od sebe. Gledal je za njim, ko se je zibala samo še nejasna, črna postava po slabo razsvetljenih ulicah.

»Bog Vas živi, Dioniz!«

Dioniz se ni več okrenil; izginil je za oglom, in njegovi koraki so utihnili.

Nikolaj je stopal urno, zakaj bilo je pozno in pot do kolodvora je bila še dolga. Tlak se je bil že posušil, ali bilo je hladno kakor v novembru. Svetilke so gorele medlo in dolgočasno in ljudi skoro ni bilo na cesti.

Hudo mu je bilo, da se je bil razgrel brez vzroka in celo neopravičeno in da je govoril tako krivično in sirovo, kakor dotlej nikoli v svojem življenju. Nikolaj Nikič je bil miren, resen in pošten človek, kakor so vsi tisti ljudje, ki imajo zdrava, polna lica, jasne oči in goste lase. Žalil ni nikoli nikogar; bil je srečna natura, ki ne pride nikoli z življenjem navzkriž, ki zna povedati resnico z nerazžaljivimi besedami in ravna pošteno, ne da bi imel škode od tega.

Na kolodvoru je bilo živahno. Peron je bil poln, in samo še zaostali popotniki so stali pred blagajnico. Nikolaj je pohitel po karto, se preril skozi gnečo ter stopil v kupej drugega razreda.

V kupeju ni bilo nikogar, kar je bilo Nikolaju zelo pogodi. Ali najbrž ga je bil šele ravnokar kdo ostavil, zakaj dišalo je močno po parfumu in po dobrem tobaku . . . Vlak je zažvižgal, in plinove svetilke pred kolodvorom so izginile v daljavo.

Nikolaj je odgrnil zagrinjalo pred oknom. Noč je bila prelepa, vse nebo posejano z zvezdami. Izmed vzhodnih hribov se je vzdigal mesec, velik in rdeč, ali še hladen in brez svetlobe. Kolikor više je vstajal, tembolj se je širil srebrni kolobar krog njega; rdeča barva je bledela, a obenem je dobivala žarkov in

gorkote. Proga se je vila po neizmerni ravni; šele tam daleč, v temni noči, se je širila temna stena gozdov. Ob progi je tekla široka reka; časih se je zazdelo Nikolaju, da sliši njeno zamolklo šumenje. Zdaj pa zdaj se je zasvetil val v trepetajočem žarku mesečine, kakor da bi bila padla srebrna školjka na mirno gladino.

Nikolaj je gledal, ali polagoma mu je legal spanec na trepalnice. Od zaužitega vina mu je bilo toplo, le časih mu je šinil po hrbtu in po nogah prijeten mraz. Ovil je suknjo tesneje krog kolen ter naslonil glavo ob okno.

Mislil je samo nejasno; misli in slike so se menjavale v njegovem spominu brez posebne zveze. Ali čutil je na srcu zmerom še nekaj težkega. Za trenutek se ni mogel domisliti, kaj je napravil slabega, kako se je pregrešil. Ali hipoma mu je stopil pred oči obraz Dionizov, in zazeblu ga je po vsem telesu.

»Moje srce je trdo . . . oprostite mi, Dioniz, kakor Bog oprostite!«

Trepalnice so se mu nekoliko vzdignile in v poluspanju se je ozrl po široki ravni. Sredi poljane je stalo golo, posušeno drevo; dolge veje so se iztezale ter segale v široko kakor pohlepne koščene roke. Ali Dioniz je spoznal, da to ni bilo golo drevo in da to niso bile preperele veje.

Tam po poljani je hodila smrt s silnimi koraki; kadar je vzdignila koso, je segla z njo do neba. Hodila je po poljani ter zamahovala s silno koso in padale so glave lepo cvetočih rož. Nikolaj je zapazil med njimi glavo Dionizovo: vdrta lica, jetične oči. Kosa je zažvižgala po zraku in — —

Nikolaj je zdihtnil globoko in trepalnice so mu zlezle na oči.

II.

Vlak je zažvižgal, vozovi so se stresli ter obstali. Nikolaj se je zdramil; skočil je prestrašen kvišku, pogledal skozi okno ter čital napis na nizkem kolodvorskem poslopju.

»Orešnik!«

Samotna postaja, oddaljena od vasi dobre pol ure. Nikolaj je pograbil urno svoj mali kovčég ter stopil iz kupeja. Na peronu ni bilo skoro nikogar. Zaspan uradnik je stal ob progi; na klopi poleg vrat je sedela sključena ženska, zavita v dolgo sivo ruto, tako da se je videl izza nje samo koščeni nos. Svetilke so gorele klavrno; razsvetljevale so le za silo peron in vežo.

Nikolaj se je ozrl; nobenega voza in sploh žive duše nikjer. Za kolodvorom se je razprostirala temna in tiha ravan; cesta, posuta z belim kamenjem, se je svetila v mesečini.

Stisnil je glavo globoko v ovratnik ter se odpravil na pot.

Čudno je človeku, kadar je sam sredi samotne, neizmerne noči. Sliši glas svojih korakov in obstane; zdi se mu, da hodi nekdo za njim. Ozre se in naokoli stoji molčeče tiho drevje; niti list se ne gane. Obide ga posebno čustvo, — ne bojazen, toda nekaj sladkega, nemirnega. Njegove misli dobe peroti, pospno se svobodno k zvezdnatemu nebu, frfotajo s perotmi ob srebrnem kolobarju lune . . . Prihajajo spomini, jasni in bujni kakor nikoli. Kar je človek doživel, vidi v posebni luči; bisere koplje iz svoje preteklosti . . .

Nikolaj se je spominjal, kako je hodil prvokrat po tej poti. Zdela se mu je takrat dolgočasna in vsakdanja. Vrhutega ni dobil v Orešniku poštenega prenočišča; spal je na trdi postelji, in sanjale so se mu same neumnosti. Prihodnji dan se je napotil na grad po opravilih. Gospodar ga je sprejel prijazno; ko sta sedela po opravljenem delu pri steklenici vina, je prišla v sobo gospodarjeva hči. Nikolaj je vstal ter se priklonil; začutil je v licih gorkoto in od tistega trenutka se je vedel nerodno in otročje.

Helena Ratejeva je bila takrat sedemnajstletno, komaj razvito dekle. Njeno telo je bilo vitko in gibko, njene kretnje so bile mehke, valovite, kakor jih dobe navadno samo omožene ženske. Polt njenega obraza je bila čudovito fina, prozorna in bela, nadahnjena z rdečico tako nalahko, kakor da bi odsevala na

licih samo rožnata boja tapet ali rdečih rož na vrtu ali trepetajoča, umirajoča svetloba zašlega solnca. Oči so gledale jasno, nekoliko začudeno, kakor gledajo oči dveletnih otrok.

Nikolaj je govoril z njo komaj par besed, par vpljudnih fraz. Prihodnji dan se je poslovil in ko se je vračal po cesti proti kolodvoru, je spoznal, da se je izpremenilo vse v njem in okoli njega. Videl je vso čudovito lepoto te samotne pokrajine, zakaj tudi sam se je čutil osamljenega in otožnega.

Srečal se je pozneje z Ratejem pogostokrat v mestu, in jeseni, v oktobru, je popotoval vdrugič na orehovski grad. Popotoval je po opravkih, ki nikakor niso bili nujni in bi se dali opraviti pismeno. Toda Ratej ga je vabil, in Nikolaj se je naposled odločil, četudi je bil nezadovoljen sam s seboj. Ko je kupil karto, je stal nekaj časa še na peronu in obšlo ga je, da bi se vrnil. Ali stopil je v kupej mehanično, kakor bi ga vodila nevidna roka. Bilo ga je sram, a njegovo srce je bilo veselo vznemirjeno.

Tisti oktobrski dnevi so bili nenavadno lepi. Zrak je bil čist in svež, solnce je sijalo še zmerom s poletnim žarom, in le na polju in drevju se je poznala pozna jesen. Pot, ki je vodila med kostanji po holmu navzgor, je bila vsa pokrita s širokim, zlatorumenim listjem; padalo je na tla polagoma, obešalo se na spodnje veje, trepetalo in frfotalo po zraku, kot da bi se branilo svoji usodi z zadnjo nezavedno močjo.

Nikolaj je ostal na gradu tri dni in ko se je vračal v mesto, so dobile njegove oči teman in moten izraz, so se prikazale gube ob njegovih ustnicah.

Takrat je bil na gradu vsakdanji gost Albin Rekar. Nikolaj ga je poznal že prej in ni mu bil simpatičen. Rekar je bil mlad, komaj tridesetleten mož, zelo elegantno oblečen in izredno izobražen. Njegov obraz ni bil posebno lep; oči globoke in pogled blaziran, ob ustnicah dvoje ostrih, dolgih gub, ki so dajale obrazu nekaj samozavestnega in prezirljivega. Ali kadar se je smejal, je zasijala v

njegovih očeh in na vsem obrazu vesela, zaupna razposajenost, in v takih trenutkih se je Nikolaju zdelo, da bi ga prosil oprostčenja, da bi se kakorkoli ponižal pred njim. Rekar je bil slikar; delal je malo in popotoval mnogo. Mudil se je v Orešniku, svoji rojstni vasi, samo slučajno in za par tednov.

Stari Ratej se je brigal samo za svoje obširno posestvo; malokdaj je prišel v družbo in tudi obojeval je najrajši sam; časih ga do večera ni bilo domov, a kadar se je vrnil, je bil utrujen in legel je kmalu spat. Bil je molčeč, osoren človek. Goste obrvi so mu segale skoro do oči, njegova postava je bila široka in plečata; hodil je, kakor da bi nosil na ramah težko breme. Soproga mu je bila preprosta ženska, ki je imela najrajša opravila s hlapci in deklami.

Rekar se je bil napravil na gradu povsem domačega. Postavil si je na dvorišču enostaven ateljé in če je stopil iz njega na prag, je imel najlepši razgled po dolini. Trdil je, da tam doli ne more delati, ker se čuti tesnega in ponižanega, če ne stoji njegov ateljé vsaj tako visoko, kakor srednje velik zvonik. Navadno je sedel na klopi, kadil cigarete ter gledal v dolino s poluzaprtimi očmi. Zaklenil se je v ateljé samo, kadar je bil slabe volje.

Tisti dan, ko je prišel Nikolaj na posete, je bila na gradu večja družba: učitelj iz Orešnika, nekoliko uradnikov in mlada gospodična, hči nekega posestnika iz okolice. Vrnila se je bila pred kratkim iz mesta, in na njenem radovednem, skoro lokavem obrazu so se še poznali sledovi inštitutskega življenja.

Sedeli so vsi pod košatim kostanjem pred gradom. Ratej je stal na pragu, ogrnjen v lahko jesensko suknjo; odpravljal se je z doma. Ko je ugledal Nikolaja, se je zjasnil njegov obraz; pozdravil ga je prijazno, skoro iskreno, a nato je zakričal v vežo:

»Ali je pripravljena soba?«

Znotraj je odgovoril tenák glas, in nekdo je hitel z urnimi koraki po stopnicah navzgor.

»Danes imate družbo, gospod Nikič . . . poslužite se je! Je itak nedelja in vrhutega moram po opravkih. Narediva jutri svoje stvari . . . Pojdite torej in predstavite se! Z Bogom!«

Stisnil mu je roko in ko je šel mimo družbe, je privzdignil nekoliko klobuk, ne da bi se ozrl.

Najprvi je vstal Rekar ter pozdravil Nikolaja z veselim in razposajenim obrazom.

»Solidnost prihaja v našo družbo, gospôda . . . Bog Vas živi, Nikolaj Nikič! Kaj je novega v mestu?«

»Nič ni novega. Klanjam se, gospodična Helena!«

Izpreletelo ga je toplo, ko je stisnil njeno ozko, belo roko in sklonil je glavo v poluzavedni želji, da bi poljubil te otroške prstke. Ozrl se je razmišljen po družbi: dolgočasni papirnati obrazi. Rekar mu je pogledal v oči, spačil ustnice v komaj vidnem nasmehu ter se obrnil v stran.

»Ali pojdete z nami v Leševje, gospod . . . Nikič?« je prašal učitelj, suh človek z redko, rdečo brado in zgrbljenim, od dela ali od skrbi upalim obrazom.

»V Leševje?«

»Tam je namreč veselica nocoj,« je pojasnjeval Rekar. »Seveda pojdete z nami, drugega dela itak nimate . . .«

Nikolaj je sedel četrť ure z njimi, ali bilo mu je nekako neprijetno. Čutil se je samega, kakor se čuti človek, ki vé, da ni družbi neobhodno potreben. Vstal je kmalu ter se odpravil v svojo sobo, da bi se umil ter si osnažil obleko.

Iz sobe se je videlo samo po gozdu in v ozko dolinico, ki je ležala med hribovjem kakor zelena latvica. Grad je stal na robu nizkega gričevja, ki se je vzdigalo skoro neposrednje in strmo iz ravnine.

Lagák veter je pripogibal vršičke kostanjev; šumelo je neprestano in skoro se je videlo, kako se je polagoma odvijala od vejevja rumenolistnata halja. Časih se je vzdignil posamezen list nad vrh drevesa, se stresel kakor v strahu ter izginil med

vejevje. Solnce je stalo že nizko na zahodu, četudi je bilo še zgodaj popoldne. Žarki njegovi so bili svetli in gorki.

Nikolaju je bilo pri srečanju otožno, sam ni vedel zakaj. Zdelo se mu je, da je slab in majhen in nepotreben, da bi ga nihče ne pogrešil, če bi to uro zatisnil oči za zmerom . . . Naposled je stresel z glavo ter stopil po sobi s trdimi koraki. Njegove misli so se mu zazdele smešne in otročje.

Popoldne, blizu pred mrakom, se je odpeljal z družbo v Leševje. Zasedli so dva voza. V prvem so sedeli Rekar, Helena, Nikolaj in ona gospodična iz mesta, v drugem je bilo troje uradnikov, in med njimi je sedela dolgočasna ženska s širokim belim klobukom; Nikolaj je prej nikoli ni videl.

Med potjo je govoril skoro sam Rekar, ki je bil nenavadno veselo razpoložen. Prižgal si je nešteto cigaret, ali vsako je vrgel po prvem dimu v dolgem kolobarju preko ceste. Nikolaja je ženiral njegov globoki, svetli pogled, — pogled ljudi, ki živé svoje resnično življenje samo zase, kadar jih nihče ne vidi.

Spominjal se je Nikolaj, da so govorili med potjo o Dionizu. Rekar se je naslonil na blazino, pogledal v nebo ter izpregovoril s posebnim, napol šaljivim, napol trpkim naglasom.

»Da . . . Dioniz . . . Vi ga poznate, Helena?«

»Ne, ali rekli ste že, da je hodil tod okrog; rada bi ga poznala.«

»Interesanten človek. Iz naše družine je. Jaz mislim namreč, da bi živel na njegovem mestu prav tako, kakor živi on, — in narobe. Če bi on imel denarja, bi zapravljajl denar in samega sebe in svojo moč in svoje telo in svojo dušo . . . kakor delam jaz . . .«

Helena se je ozrla nanj s prestrašenimi očmi, ali on je ni videl.

»Tako je pri nas. Imenujte mi človeka ki je bil ustvarjen za to, da bi napravil kaj velikega, — in ki je resnično kaj storil! Delajo samo tisti, ki niso bili ustvarjeni za to; hvála jim — zakaj tem

večja je njih zasluga! . . . In vendar bi bilo krasno, da bi tak človek napravil tisto, kar leži v njem od rojstva . . . Ali tako nosi s seboj svojo veliko nalogo in se ubija v zavesti, da je ne izvrši nikoli, da živi brez cilja in brez koristi. Zakaj to je pravilo, ki se ne dá razveljaviti in ki ne pozna izjem: nekateri se uničijo pred časom sami in nekatere uničijo drugi. Dioniz se uničuje sam in drugi ga podpirajo pri tem, kolikor je v njih moči, — a jaz — —«

»»In Vi?««

Rekar je opazil njen plašni obraz; zamahnil je z roko ter se glasno zasmel.

»O meni ni govora . . .«

Nagnil se je bliže k njej ter ji pogladil roko. Nikolaj je pogledal na polje; ko se je Rekar zasmel, ga je izpreletel mraz po kosteh . . .

Pot je bila dolga. Vila se je med travniki in polji, mimo samotnih hiš in posameznih gruč golega drevja.

Na odprti poljani je bil veter močnejši in raznesel je zadnje ostanke listja naokoli po travnikih. Ko so se bližali Leševju, je solnce zašlo, in sence so se razgrnile čez vso ravan . . .

Veselica se je vršila že popoldne; blagoslavljali so čitalniško zastavo. Zvečer je bila zabava v čitalniški dvorani. Rekar ni gledal mnogo na oder, kjer so igrali igravci-diletanti staro burko; oziral se je po poslušavcih in zabaval se je izvrstno. Tudi Heleni se ni videlo, da bi jo posebno zanimale stvari na odru; toda njen obraz je bil srečen: lica sveža in vroča, oči vesele. Nikolaj se ni brigal niti za oder, niti za avditorij; bil je slabe volje in razmišljen. Po igri so zapeli kmečki pevci nekaj pesmi, in tisti stari, enostavni, melanholični napevi so vplivali na Nikolaja s čudovito silo; stopile so mu solze v oči. Ozrl se je nehoté na Rekarja; videl je teman obraz in obupu podobno žalost v očeh . . .

Po veselici so se pomudili v krčmi komaj pol ure, nato so se odpravili domov. Noč je bila lepa, četudi je bila polovica neba prepreženega s prozornimi

oblaki. Časih se je pot zasvetila v mesečini, a takoj so zopet priplavale široke sence preko poljane.

Nikolaj je molčal in gospodična poleg njega se je dolgočasila. Ni ga niti vznemirilo, ko je glasno zazehala ter se naslonila ob njegovo ramo. V drugem vozu so se smejali, da se je razlegalo po tišini naokoli.

Rekar in Helena sta sedela tesno drug ob drugem ter govorila malo in poluglasno. Nikolaj je opazil, da sta se držala za roko, in videl je tudi, kako so se lesketale Helenine oči v mokrem ognju.

Rekar je ukazal vozniku, naj postane.

»Kaj mislite, ali bi ne bilo bolje, da bi se malo izprehodili?«

Nikolaj je razumel posebni naglas v Rekarjevih besedah.

»Ne . . . vozili bomo počasi . . . Pridite za nami . . .«

Hotel je reči še nekaj, ali obmolknil je in v licih je začutil mraz.

Helena in Rekar sta ostala zadaj. Nikolaj se je ozrl; videl je ob cesti dvoje temnih postav, spojenih v eno.

»Vozite kakor prej . . . pot tako ni več dolga!«

Pozneje je zatisnil oči ter zastokal, kadar se je spomnil tistega večera. Nebo se je razprostiralo pusto in neizmerno nad samotno pokrajino; sence so bežale preko planjave, segale s silnimi rokami od vseh strani ter legle mrzle in temne na njegovo dušo.

Gospodična se je naslanjala težko ob njegovo ramo; ko se je sklonil niže ter ji pogledal v obraz, je zapazil, da je zadremala . . .

Helena in Rekar sta prišla na grad pol ure pozneje. Nikolaj ni čakal nanja; šel je takoj v svojo sobo ter se slekel. Ko je legel na posteljo, mu je prišlo na misel, da je umazan in sebičen človek, in da je njegova žalost nečista in neopravičena. Zdihnil je ter zatisnil oči, da bi zaspal, a zaspati ni mogel do jutra.

Dopoldne drugega dne je opravil z Ratejem svoje posle; nato se je šel izprehajati.

S Heleno in Rekarjem se je srečal šele pri večerji. Ratej je točil močna vina, in Rekar in Nikolaj sta pila mnogo. Nikolaj je pogledal Heleni samo enkrat v obraz, a pozneje ni imel več moči, da bi se ozrl nanjo. Njene oči so bile izpremenjene; gledale so zamišljeno, a obenem je bilo v njih nekaj samozavestnega, odsev neizmerne, zmagoslavne radosti; njena lica so bila bela kakor prej, toda to je bila belota razbeljenega železa; ustnice so bile napete in živo rdeče.

»Kako napreduje Vaše delo, gospod Rekar?« je prašal Ratej s komaj vidnim ironičnim nasmehom v očeh.

Rekar je skomizgnil z ramami, ne da bi odgovoril.

»Zakaj nam ne poveste ničesar o svojem velikem delu? Zaklepate se, kakor da bi se bali naših oči. Toda varujte se! . . . Jaz pridem kdaj ter se vtihotapim potihoma, polagoma . . . niti čutili ne boste, ko Vam bom stala za ramo . . . in potem zopet po prstih, potihoma, polagoma — —«

Rekar jo je pogledal s temnim, sovražnim pogledom, in beseda ji je zastala. Videlo se je, da je siloma zadrževala solze in jecala je plašno: »Nisem mislila resno . . . nisem Vas hotela žaliti . . .«

Rekar je odgovoril kratko in hladno: »Tudi jaz nisem mislil resno!«

Nato je nadaljeval lahko in skoro veselo: »To je delo izmed tistih del, gospod Nikolaj Nikič, o katerih sem govoril med potjo. Izmed tistih del, ki niso nikoli dovršena. Delo samo na sebi je veličastno, kakor je veličastno vse, v čemer počiva vsa človeška duša. Ali to je: — to delo ni nikoli začeto in nikoli dovršeno. Pozna ga samo tisti, v čigar duši spi, in se raduje nad njim v svojih najlepših urah. Žalostna je ta stvar, če se premisli . . . Le časih pade žarek od tega spočetega, a nikdar porojenega dela ter se utelesi. In že to je nekaj: ljudje občudujejo ta posamezni žarek, ta odpadek od

neskončnega bogastva; kako bi se šele čudili, da bi videli bogastvo samo! Ali glejte, to se ne zgodi nikoli. Zakaj kakor sem rekel: — tisti ljudje, ki so ustvarjeni za tista veličastna dela — ali se spominjate? No, glejte!»

Helena se je zgenila na stolu; vstala je hitro ter odšla iz sobe. Rekar je to komaj opazil; govoril je dalje in pil. Nikolaju je bilo srce težko.

Čez nekaj minut se je Helena vrnila v sobo in njen obraz je bil resen in žalosten.

Rekar je naslonil glavo ob dlan, a nenadno je udaril s kozarcem nalahko po mizi ter izpregovoril s trdim, skoro osornim glasom, ne da bi pogledal komu v oči: »Izmed vseh teh ljudi sem jaz najslabotnejši in najničvrednejši . . . Jaz vem, da bo to moje zadnje popotovanje in da se to pot definitivno zakopljem, — ali vkljub temu pojdem. Listje odpada in kadar odpada listje, me prime usoda pod pazduho . . . Gospod Ratej, ali bo trajalo moje premoženje še dve leti?«

Ratej je pomajal z ramami.

»Kakor Vas je volja . . . Vi ste me postavili za oskrbnika, denar je Vaš. Toda kakor veste, je hiša že v tujih rokah; ostane še nekaj sveta.«

Rekar je gledal s temnim pogledom predse. Napósled se je pogladil po čelu, in obraz se mu je razjasnil.

»Zdaj pojedete odtod . . . gospod Rekar?« je vprašala Helena s tihim glasom; njena lica so bila bleda, in ob ustnicah se je prikazalo dvoje gub, ki jih prej ni bilo.

Rekar je pogledal v tla.

»Moram! . . .«

Nadaljeval je jecaje in neodločno:

»Napósled . . . Bog vedi, kaj se zgodi . . . In tudi nevarnosti ni zraven nobene. Kar sem govoril, so bile samo . . . abstraktne fraze. V svet moram . . . zaradi svojega dela . . . Tukaj mi je tesno . . . če le zganem s komolci, zadenem ob plot . . .«

Helena je gledala vanj nepremično, z velikimi, mokrimi očmi.

Nikolaj je vstal; čutil je globoko zaničevanje do tega človeka in pljunil bi mu bil najrajši v obraz. Ali obenem mu je bilo pri srcu, da bi pokleknil predenj ter ga prosil, naj ostane

Tako so prihajali v njegovo dušo prejšnji časi in tedanji bolesteni nemir se je spajal s sedanjo tiho vdanostjo v posebno, sladko-otožno razpoloženje . . .

Nekje v bližini je zalajal pes; Nikolaj je vzdignil glavo ter opazil čudoma, da je prehodil vso dolgo pot do vasi. Ob cesti, za sadnim drevjem, so stale nizke hiše. Bilo je že blizu jutra in tuptam se je zasvetilo okno.

Potrkal je s pestjo na vrata gostilnice; po dolgem času so se oglasili koraki, in prišla je odpirat stara, suha ženska, zavita v sivo ruto.

»Ej, Bog Vas sprejmi, gospod Nikolaj Nikič... Z jutranjim vlakom?«

»»Ali je soba prazna?««

»Prazna, samo postelja ni pogrnjena. Potrpite, takoj bo vse pripravljeno.«

Hitela je pred njim z brlečo lučjo v roki po lesenih, vegastih stopnicah v edino nadstropje.

V sobi je bilo mraz; stene so bile gole in še nedavno pobeljene; le nad posteljo je visela sveta podoba.

Ženska, ki je bila prišla odpirat, je prinesla pernic in odeje. Nikolaj si je sezuval čevlje.

»Ali je kaj novega na gradu?«

»»Eh . . . na gradu! . . .««

Odgovorila je z zategnjenim glasom, ki je ležalo v njem nekaj pomilujočega in škodoželjnega obenem.

Nikolaj je prestal s sezuvanjem ter se ozrl nanjo.

»No?«

»»Rakovo pot gre vse skupaj . . . saj boste itak videli . . . Stari pipe in zapija in dekle . . .««

»Kaj je z njo?«

»»Kaj je z njo? Jaz ne vem, kaj je z njo . . . No, Bog se je usmili . . . Lahko noč in dobro spite!««

Nikolaj je bil vznemirjen. Imel je pač svoje nazore o ženskem blebetanju, ali vkljub temu se mu je srce stiskalo v nerazumljivi bojazni.

III.

Kosil je v Orešniku, a po kosilu se je napravil na grad. Bilo mu je težko in neprijetno, ko je stopal po znani poti po holmu navzgor. Takrat je bila pozna jesen, a danes so kostanji zeleneli in pihal je vlažen aprilov veter.

Okrog grada je bilo vse tiho; hlapci so bili na polju. V veži mu je prišla naproti gospodinja, in Nikolaju se je zdelo, da se je jako postarala. Poteze njenega nekdanj lepega obraza so bile rezke in globoke, oči so ležale v rdeče obrobjenih jamah. Oblečena je bila kakor dekla; na glavi je imela podvezano ruto, iz katere je gledalo par kodrov sivih las.

»O . . . pozdravljeni, gospod Nikič!«

Obrisala si je roko v predpasnik; Nikolaja je razveselil izraz iskrene radosti, ki se je prikazal v njenih očeh.

»Moj mož je v veliki sobi; prosim pojdite tja!«
Šla je pred njim ter je odprla vrata.

»Gospod Nikič.«

Ratej je sedel za mizo, vso pokrito s papirji. Ob njegovi desni strani je stala na majhni mizici tasa s steklenico in kozarcem. Iztegnil je roko preko mize, pozdravil Nikolaja ter ukazal prinesiti še en kozarec in novo steklenico.

Nikolaju se je zdelo, kakor da se je Ratej tekom leta zdebelil in da je njegov obraz bolj rdeč in zabuhel, nego je bil prej.

Govorila sta hladno in malo, kakor da bi se bila v tem času drug drugemu odtujila. Nikolaj je zapazil v Ratejevih očeh nekaj lokavega, nelepega. Tudi se mu je zdelo čudno, da je Ratej v svojem vedenju in v svojih besedah nekako poudarjal, da stoji kot posestnik više nad navadnim bančnim agentom. Nikolaj je bil v nekaterih ozirih zelo bister in tako je spoznal že iz tega vedenja, da je Ratej zavozil; — kako daleč da je zavozil, tega si takrat še ni mislil. Uganil je po priliki šele pozneje iz različnih opomenj, iz zlovoljnih, napol razumljivih

besed in iz nervoznosti, s katero se je Ratej ogibal razgovorom o gospodarstvu. Prej sploh ni govoril o drugih stvareh. Ker je imel Nikolaj to pot več opravila po vaseh naokoli nego na gradu, je zvedel, od drugih ljudi, da se je Ratej nenadno in popolnoma izpremenil; pil je in igral, na polje in na žage ga ni bilo nikoli več . . .

Nikolaju je bilo tesno poleg tega človeka in odgovarjal mu je napósled prisiljeno in kratko. Ratej je gledal vanj s svojimi majhnimi, topimi, zalitimi očmi; njegove ustnice so bile debele in mokre; govoril je glasno in nekoliko hripavo, a smejal se je hrupno, da se mu je stresalo debelo telo. Kolikor več je pil, tembolj je bil zgovoren; primeknil je svoj stol bliže k Nikolaju, polagal mu roko na ramo ter se sklanjal z glavo k njemu; Nikolaju se je studila težka vinska sapa, ki je prihajala hropeče iz Ratejevih ust.

»Ali ste slišali o nesreči Rekarjevi? . . . Sam je dejal, da letos propade, in glejte, — propal je. Izpolnila se je usoda . . .«

»Koliko je resnice na tej stvari?«

»Vse je resnica, gospod Nikolaj Nikič! Usoda njegova se je izpolnila. Življenje ga je ubilo, kakor je sam hotel.«

Ratej je govoril počasi ter gledal Nikolaju lokavo v obraz.

»Kakor je sam hotel, zapomnite si to, gospod Nikolaj Nikič! . . . Ljudje lažejo strahovito . . . Ljudje lažejo, lažejo!«

Kri mu je zalila lica in prijel je Nikolaja trdo za roko.

»Ali sem mu jaz ukazal, da naj hodi po svetu, da naj se uniči? Jaz mu nisem ukazal ničesar; stal sem ob strani: ‚Delaj, kakor te je volja!‘ — Ali sem njegov varuh? Premoženje je bilo njegovo; zahtevaš li denarja, tu ga imaš, tvoj je! . . . Ljudje lažejo, lažejo!«

»Vi niste krivi, prav imate!«

Ratej je za trenutek molčal ter gledal Nikolaju pazljivo v oči, kakor da bi dvomil nad odkritosrčnostjo njegovih besed.

»Če bi hotel pograbititi vse premoženje njegovo, meni bi se niti poznalo ne bilo; dovolj sem imel... Ali je bil greh, da sem jaz pokupil njegova posestva? Če bi jih jaz ne bil, bi jih bil kdo drugi. Plačal sem, kakor je sam hotel, — moje roke so čiste... Vi ste pameten človek, Nikolaj Nikič, z Vami je lahko govoriti... Pomislite, prosim: ali je kaj greha na tem, da sem kupil Rekarjeva posestva? Ali sem ga uničil jaz, če sem mu izplačeval kupno ceno? Ali je kaj greha na tem?«

Nikolaj je spoznal, da na stvari ni bilo greha, toda vkljub temu se mu je zazdel Ratej hipoma oduren in sirov.

»Ljudje lažejo. Pravijo, da sem ga s svojo uslužnostjo uničeval, — da sem pustil otroka na cesto... Pravijo, da sem se polakomnil njegove hiše, njegovega polja in njegovih gozdov... da sem kupoval od otroka, kakor se mi je hotelo... Pravijo, da sem napravil greh, ki ni zapisan ne v božjih zapovedih, ne v človeških postavah in ki je vendar velik greh... Odgovorite mi, Nikolaj Nikič!...«

Nikolaj je pomolčal; napósled se je ozrl v stran ter izpregovoril z neodločnim glasom: »Nisem Vaš sodnik, gospod Ratej!«

»Le govorite, kar povejte jasno svoje misli, Nikolaj Nikič!« je nadaljeval Ratej hlastno in z nekoliko trepetajočim glasom. »Jaz vem, kako je v Vašem srcu tole uro. Imate popolnoma prav; Vi ste bister in pameten človek. Poglejte me, jaz sam čutim tisti greh, ki ni nikjer zapisan! Jaz vem, da tisto posestvo ni moje, da leži božja roka na njem. Tisto polje ne bode nikoli rodilo, in hoje se bodo posušile v tistih gozdih, vse po vrsti. Zatorej strani! Jaz ne bom nikoli oral na tistem polju in nikoli ne bom sekal po tistih gozdih...«

Vzdignil je kozarec.

»V tem kozarcu, glejte, je raztopljena veličastna hoja; Bog vedi, morda je cela njiva v njem. Pijte!«

Nikolaja je bilo strah; izpraznil je bil en sam kozarec, ali vino mu je stopilo v glavo in motno

mu je bilo pred očmi. Ratej je postavil kozarec na mizo; ko je vstal, se je skoro opotekel. Na njegovem obrazu se je prikazala uporna samozavest, in žile so se mu napele na čelu. Tudi Nikolaj je vstal.

»Kakšen greh pa je to, hudiča? Kakšna neumnost pa je to? . . . Vi vsi, ki ste boljši od mene, pridite tusem ter mi pogledjte naravnost v oči! Ni ga, ki bi osramočen ne upognil glave. Jaz sem pameten človek, in Rekar je bil norec; to je ves razloček. Kdo me more križati zaradi tega? Ali sem jaz Bog in usoda in natura? . . . Ne bojte se, Nikolaj Nikič! Sedite in pijte!«

Dekla je prinesla svetilko. Nikolaj se je poslovil ter odšel v sobo, ki je bila navadno pripravljena zanj. Pod stopnicami mu je prišlo na pamet, da bi odšel brez slovesa ter prenočil v Orešniku. Toda premislil se je ter stopal počasi navzgor.

Stal je nekaj časa pri oknu ter gledal po gozdu razmišljen in brez jasnih misli. Polagoma in brez določnega vzroka mu je segalo v srce nekaj neizmerno grenkega, in oči so se mu osolzile. Morda je prihajal ta čut velike, tihe žalosti tam od gozda, ki se je razprostiral, dokler je seglo oko. Vrhovi dreves so se še svetili v solncu, toda polagoma je svetloba ugašala in sence so vstajale od tal, plazile so se od vzhoda kakor tihega morja valovi ter se razgrinjale preko doline. Nikolaj je stal ob oknu do poznega večera, ko so se zasvetile na nebu prve zvezde. Ugledal je nad gozdom veliko, temnordečo ploščo in v tistem hipu se je spomnil večera, ko se je vozil z Rekarjem in Heleno proti Leševju.

Ostavljal je sobo. Stopnice so bile temne in tipal je z rokami, da bi našel pot. Zunaj je bilo še nekoliko svetlo; iz oken velike sobe je sijala rdeča luč.

Po stezi, ki je vodila iz gozda na grad, mu je prišla naproti Helena, s tihimi, trudnimi koraki, glavo nekoliko sklonjeno. V polutemi se je zdel Nikolaju njen obraz nenavadno upal; oči so bile prevelike in prerresne za njena ozka in še zmerom otroška lica.

»Gospod Nikič . . . kako ste me razveselili!«

Nikolaj ni vedel besede. Držal je njeno drobno roko v svoji; polagoma se je sklonil ter se doteknil z ustnicami njenih mrzlih prstov.

»Kaj ste delali, da Vas toliko časa ni bilo? Poldrugo leto je že, kar ni bilo v naši hiši dobrega človeka.«

Opazil je, da je bil njen glas globokejši in mehkejši kakor nekdanj; ležala je v njem grenkoba prestanega trpljenja. Tudi njen smehljaj je bil grenak in napol prisiljen; njene oči se niso smejale več.

Šla sta počasi proti velikemu kostanju pred gradom ter sedla za mizo, kjer je sedela nekdanja družba, ki se je odpravljala v Leševje. Ko je že sedel, je Nikolaj zapazil, da je zasedel Rekarjevo mesto. Pod kostanjem je bilo skoro čisto tema; samo žarek iz okna je padal na Helenin obraz, in Nikolaj je zapazil dvoje globokih, od solza izkopanih brazd pod njenimi očmi.

Pri nas se je mnogo izpremenilo v tem času, gospod Nikolaj!«

»Mnogo se je izpremenilo . . . in tudi Vi ste se izpremenili, gospodična Helena!«

»Kakor se vse izpremeni v senci.«

Nikolaja je dušilo v grlu. Vstal je ter stopil bliže k njej.

»Verjemite . . . dal bi bil svojo srčno kri, da bi se to ne bilo zgodilo . . . četudi . . . Razpolagajte z mano, gospodična Helena!«

Hotel je povedati vse kaj drugega; jecal je in besede so mu izginile. Helena se je nasmehljala.

»Jaz Vam zaupam, gospod Nikolaj, Vam edinemu. Vi ste tudi edini, ki bi Vas hotela česa prositi; drugega ni nikogar, čisto sami smo zdaj . . . Ali ostanete pri nas čez noč?«

Nikolaj je sedel na svoj prostor; kri, ki mu je bila prikipela v glavo, se mu je vrnila v srce, in bilo mu je hladno.

»Ostanem, ali mislil sem že oditi.«

»Ne da bi me pozdravili?«

»Ne da bi Vas pozdravil! Želel sem Vas videti in zato sem prišel; ali mislil sem v zadnjem trenutku, da bi bilo bolje — — No, to je bila neumna misel. Verjemite mi, da se čutim srečnega v svoji žalosti, kadar . . . «

Helena mu je pogledala v obraz, in Nikolaj je umolknil, osramočen in nezadovoljen sam s seboj. Vstala sta ter se vrnila v grad. Ko sta se poslovila, se je ozrla vanj z velikim, iskrenim pogledom, in Nikolaju je zatrepetalo srce.

Od okna je videl doli pod kostanj in predstavljal si je še enkrat tisto minuto, ko je sedel poleg nje. Hipoma so mu privrele vse tiste odkritosrčne, ljubeznive, sočutne besede, ki bi jih bil moral govoriti. Stiskal je njeno mrzlo drobno roko, in na njene prste so padale solze iz njegovih oči. Položil je prednjo vso svojo globoko, vdano ljubezen, ne da bi oskrnil njenih spominov na onega človeka, ki je gledal nanjo iz teme s svojimi svetlimi, vdrtimi očmi ter čuval svojo posest . . .

Legel je na posteljo v mučnih mislih, ki so prehajale polagoma v težke, neprijetne sanje.

IV.

Zgodaj zjutraj je odšel v okolico po opravilih. Ratej mu je dal voz ter ga povabil na kosilo.

Ponoči se je vreme izpremenilo. Pihal je od juga topel veter in preko neba so begali oblaki; zjasnilo se je za hip, a takoj se je zopet solnce skrilo, in ravan se je zavila v sence . . .

Nikolaj se je vrnil na grad precej utrujen, a vendar zdrav in svež. Govoril je z različnimi ljudmi o vsakdanjih stvareh, in to mu je prepodilo žalostne misli, ki so ga bile obšle ob zori, ko je odprl oči in se spomnil prejšnjega dne. Lica njegova so bila rdeča, in gledal je veselo in jasno.

Ratej je bil pri kosilu malobeseden. Ko sta ostala sama pri vinu, je izpraševal Nikolaja o njegovih potih, o mestnih novicah, doteknil se je celo politike, a razgovora prejšnjega večera ni omenil z nobeno besedo. Vendar se mu je poznalo, da ni

molčal nalašč in da se ni ženiral; njegovo vedenje je bilo naravno in mirno; govoril je, kakor se govori navadno z dobrim znancem. Vstal je kmalu ter si je dal napreči voz; Nikolaj ga ni prašal, kam se odpravlja; ali ko mu je dal Ratej roko, je opazil v njegovih očeh nekaj temnega in nemirnega, — tisti izraz, kakor ga ima človek, ki misli storiti nekaj nelepega: »Kaj te briga? To je moja čisto zasebna stvar!«

Nikolaj je stal pred gradom ter gledal za vozom, ki je hitel navzdol po peščeni poti ter izginil v par minutah za kostanji; prikazal se je čez nekaj časa v dolini, a potem je zavil na široko cesto proti Leševju . . . Ko se je Nikolaj ozrl, je ugledal ob oknu Heleno; pozdravil je ter stopil v hišo.

Helena mu je prišla v veži naproti.

»Ali se dolgočasite, gospod Nikič?«

»»Ne, meni ni nikoli dolgčas, kvečjemu v mestu v neprijetni družbi . . .«

Stopila sta v sobo blizu obednice. Preproge so bile temne, stene tapecirane v zamolklordečih barvah, tudi pohištvo je bilo temno in nekako težko masivno. Zunaj je bil jasen dan, a le malo svetlobe je prodrlo izza gardin.

Helena je sedla h klavirju.

Komaj so zazveneli prvi mehki, tihi glasovi, se je zgrnila po sobi sladka, skrivnostna otožnost in Nikolaju je bilo blago in težko obenem. Videl je pred sabo Helenin profil in takrat šele je zaslutil, koliko je pretrpela ta čista duša neizkušenega, veselega in zaupnega otroka. Prej so stale njene obrvi v dveh finih valutih visoko nad očmi; zdaj so se znižale in delale so strogo, ravno črto; njene ustnice so bile prej polne in nedoločno zarisane; zdaj so bile krepko začrtane, skoro pretanke. Tako je legla na njen obraz, na njene mehke, zrele kretnje resna melanholija, in Nikolaju se je zdela nepristopnejša in svetejša kakor kdaj prej. Ali to ga ni žalostilo, niti se ni čutil tujega poleg nje . . .

Vsa soba je bila polna otožnih pesmi; izpod njenih trepetajočih, hitečih prstov so vstajali zamolgli

glasovi, se spajali ter umirali. Nikolaju se je zazibala duša v sanjah in preživel je čudovito uro. Spoznal je takrat natanko, koliko je lepega in sladkega v njegovem srcu; spoznal je in — kar ni mogel prej nikoli: vse lepe sanje svoje in vse svoje sladke želje je ovil v najkrasnejše besede slovarja ter jih položil pred njene drobne noge z vdanim trubadurskim priklonom. In z milostnim smehljajem na kraljevskih ustnicah je sprejela ona njegov ponižni dar ter mu ponudila v zahvalo svoje drobne mrzle prstke, da jih je poljubil . . . Dvomi in žalost in resignacija, — vse je izginilo brez sledu iz njegovega srca. Čemu dvomi in žalost in resignacija? — Življenje leži pred veselimi očmi kakor zelena pokrajina, polna srebrne rose in solčnih žarkov. Nikjer sence, nikjer nerodovitnega osata, — vse samo svetlo solnce in samo sočno zelenje. Senc v resnici niti ni in ni osata. Samo kadar je človek bolan, vidi stvari, ki jih ni, vidi strahove. Treba je samo veselo pogledati, in sence izginejo in osat se izpremeni v cvetoče rože. Vse je odvisno od človeka samega. Svet je lep in dovršen, ne pozna nesoglasja, ne pozna nesreče. Ali ljudje, ki imajo nezdravo kri, opazijo pege celo na solncu, opazijo trnje na roži. Treba se je samo otresti bolezni, melanholijo je treba pregnati — in solnce sije čisto, kakor je sijalo . . .

Helena je zaprla klavir.

»Hvaležen sem Vam neizmerno, gospodična Helena! Zakaj ne nadaljujete?«

Helena se je nasmehljala, ko je videla blaženi, sanjavi izraz na Nikolajevem obrazu. Vstal je težko in bal se je skoro, da bi ne izginilo tisto sladko in ugodno čustvo, ki je leglo v njegovo srce.

»Ali se Vam hoče na izprehod, gospod Nikič? Spremite me!«

Šla sta počasi po gozdni poti navzdol. Nikolaj je opazil, da pot ni bila več tako skrbno posuta, kakor nekdanj in da je pričela na nekaterih mestih poganjati trava. Na drevju se je prikazovalo zelenje; popki so se odpirali in močan, skoro pretežak pomladanski duh se je širil naokoli.

Nikolaj se je čutil veselega in zadovoljnega. Njegova ljubezen je izgubila vso grenkost in otožnost. Prej se mu je zdela kakor bolestno-sladko breme, ki ga je časih težilo z neizmerno silo, da je stokal od bolečine. Zdaj je hodil lahko kakor brezskrben otrok.

Helena se je ustavila pred polupolomljeno klopjo, črno in izjedeno od vlage. Stisnila je ustnice, in Nikolaj je samo pogledal v njene oči in četudi ni rekla besede, je razumel natanko.

Tod sta hodila, morda že v pozni jeseni, ko je ležalo zgrbljeno listje vsenaokoli, in sedla sta na to klop. On, Rekar, je bil v tistem trenutku vesel in svoboden; govoril je o svojem velikem delu, o svojem življenju, ki je ležalo takrat pred njim v vsej svoji neizmerni lepoti. Stisnil jo je k sebi kakor otroka, — kakor majhen dragulj na bogatem plašču svoje slave. Oklenila se ga je okrog vrata in čutila je, kako je bogatela v njegovem bogastvu, kako jo je vzdigal visoko na svojih silnih rokah. Takrat je pritrepetal slučajno svetel žarek izza rumenega listja in je zaigral na njenih licih in prav na njenih očeh, tako da je stresla s trepalnicami; ona se je zasmejala, in tudi on se je zasmejal in se sklonil ter jo poljubil prav na tisto mesto, kjer je bil zaigral veseli solnčni žarek . . .

Šla sta dalje. Helena je molčala, a Nikolaju je bilo to prijetno, zakaj čutil je toliko, da ni vedel, o čem bi govoril.

Prišla sta mimo gruče kostanjev, ki so stali v kolobarju ob poti. Ob kostanjih so bile v polukrogu postavljene klopi, a gladko odsekan štor na sredi je bil namesto mize. Helena se je ozrla in je zgenila nalahko z obrvmi.

»Tukaj je sedel Rekar najrajši . . . ker se vidi izza vejevja po dolini . . .«

Njen glas je bil tih in zamolke

Tukaj je sedel morda z njo v tistem poznem času, ko je bilo drevje že golo in mokro, zakaj izza listja se odtod ne vidi v dolino . . . Sedela sta tukaj, in njegov obraz je bil mračen in upal kakor

v najtemnejših urah. Čutil je, kako trepeče poleg njega v strahu njena duša, kako se ozirajo njene oči plašno in proseče nanj. Ali takrat je bilo njegovo srce trdo in prazno. Objel jo je mirno z levico, ali njegova roka je bila tako mrzla, da se je streslo njeno telo v mrazu in strahu. Govoril je o divjem, krasnem življenju tam zunaj, in ona je videla v njegovih očeh, kako ljubi to divje, krasno življenje, kako hrepeni po njem njegova nemirna duša. Čutila je obenem, da je njena ljubezen preresnična, preotročka in preslaba, da bi ga mogla navezati nase z močnimi vezmi; čutila je, kako se izvija polagoma iz njenih rok in stopa v blato . . . ne da bi se ozrl nanjo, zakaj v njegovem srcu je toliko studa, žalosti in kesanja, da noče oblatiti njene nedolžnosti s pogledom svojih blaznih oči . . .

Hodila sta po gozdu skoro do večera, a govorila sta malo. Helena se je čutila mirno in varno; poleg Nikolaja ji je bilo lahko pri srcu, kakor da bi poznal vse njene skrivnosti in vso njeno žalost. Strah jo je bilo, da bi se ne poslovil prehitro ter je ne ostavil same v teh velikih praznih sobah poleg tujih obrazov. Vedela je, da jo ljubi, ali to je ni vznemirjalo; samo nekaj otožnega jo je oblilo, in srce se ji je stisnilo, kadar je čutila na svojem obrazu njegov gorki pogled.

Vračala sta se proti gradu.

Šla sta navzgor po veliki poti. V strani je stal visok, star kostanj z dolgimi, preperelimi vejami; samo par popkov je poganjalo na koncu spodnjih vej, a na vrhu je bilo vse posušeno. Helena se je zdrznila in prijela je Nikolaja za roko.

»Ta kostanj je lani še rodil . . . Tukaj se je poslavljal Rekar . . .«

Pogledala ga je z velikimi suhimi očmi; njene ustnice so ostale poluodprte, kakor pri otroku, kadar ihteč zaspi. Nikolaja je obšel mraz do nog.

Tukaj se je poslavljal Rekar . . . Morda ji ni niti naravnost pogledal v obraz. Dal ji je roko samo mimogrede, osramočen in obsojen, a vendar preslab, da bi se ubranil grehu. Ona se je ozirala

naokoli in je iskala pomoči; zakaj videla je, kako se poslavlja življenje iz njenega srca. Čakal je, da izpusti njegovo roko; a ona je stala in trepetala; upala je, da se okrene v zadnjem hipu, da stopi z voza in jo vzame v naročje in se vrne z njo v grad. Ali on je stopil v voz, zapel si je suktnjo, pomeknil klobuk na čelo . . . in voznik je zašvignil z bičem. Voz se je premeknil, kolesa so zahreščala po pesku . . . Bog s tabo! Stala je, in njeno srce je kričalo za njim, kakor kriči bolan otrok za materjo . . . Zakaj to je samo šala, hotel se je samo poigrati z njenim srcem. Še ta trenutek stopi z voza in pohiti navzgor in jo objame . . . Voz je izgubil za ovinkom, in Rekar se ni ozrl . . .

Šla sta okoli grada in Nikolaj se je začudil, ko je ugledal Rekarjev ateljé. Vse je bilo še tako kakor nekdanj, samo deske so bile od dežja izprane in razjedene.

Vstopila sta. Ilovnata tla so bila razgrapanana in prašna. V kotu je stal primitiven stol, drugega pohištva ni bilo. Deske so bile na nekaterih mestih razpokane; pol stropa je bilo pokritega s šipami, ali steklo je bilo zamazano in deloma razbito. V ozadju je slonelo ob steni stojalo; široka deska je bila pregrnjena s platnom.

»Tukaj je Rekar delal . . . Ali bi radi videli njegovo veliko delo?«

Stopila je k stojalu ter odgrnila pregrinjalo . . . Na deski je bilo razpeto platno, vse vprek pomazano s kričečimi barvami. Samo na enem oglu se je videl ostanek obraza: eno samo veliko, široko odprto oko je gledalo srepro in prestrašeno iz platna.

»To je njegovo delo . . . Tisti zadnji večer, preden je odšel, sem stala tam zunaj in gledala skozi razpoko; vrata je bil zaklenil. Stal je tukaj na sredi, roko iztegnjeno, ter uničeval . . . Njegov obraz je bil tako bled . . . kakor mrliški . . .«

Ustnice so se ji tresle in počasi se je iztisnilo iz njenih oči dvoje velikih, svetlih solz ter zdrknilo po licih navzdol. Nikolaj je stopil k njej. Hotel je

reči nekaj tolažilnega, vsakdanjega, toda pred njo mu je vztrepetalo vse telo; skoro se ni zavedal, ko je pokleknil na koleno, sklonil glavo ter pritisnil njeno roko na svoje čelo.

»Oprostite mi . . . za Boga . . . oprostite mi mojo ljubezen . . .«

Vstal je kakor v sanjah; čutil je, da je bil za trenutek slab in otročji. Helena ni odgovorila; pogledala ga je začudeno in plaho.

Poslovia sta se pred gradom molče in resno; Nikolaju se je zdelo, da je zaigral še tisto, kar mu je bilo ostalo.

V.

Vstal je pozno, ker je bil zaspal šele v jutro. Od Rateja se je poslovil v veži, hladno in nakratko. Videl je, da je bil Ratejev obraz zabuhel in da so bile njegove oči bolj nego navadno rdeče in zalite. Tedaj se je spomnil, da se je bil ponoči nenadno prebudil: zunaj je nekdo kričal s hripavim glasom, a drugi so ga mirili; ženski glas je zajokal, nato je nekdo odurno zaklel; vrata so se hrupoma zaprla, spodaj so odmevali še nekaj časa koraki, a potem je vse utihnilo. To mu je šinilo hipoma mimo oči, a obenem se je domislil, s kakšnim lokavim obrazom se je odpravil Ratej prejšnji dan od doma . . .

Od Helene se je poslavljajal strahoma in kakor osramočen. Dal ji je roko in pogledal jo je boječe in v zadregi.

»Oprostite mi — —«

»»Hvaležna sem Vam od srca, gospod Nikolaj! Posetite nas zopet!««

V njenih očeh ni bilo nič užaljenega in nič zlovoljnega. Ko se je ozrl z voza še enkrat proti gradu, je videl, da je stala pred vratmi in gledala za njim . . .

Nebo je bilo mračno; sivi, mirni oblaki so se raztezali od izhoda do zahoda, le časih se je mokro zagrinjalo pretrgalo in pokazal se je košček svetlega neba. Veter je pihal nalahko in drevje se je stresalo v nezavednem pričakovanju.

Preden še je dospel voz do Leševja, je zapihal od juga močan, topel veter, oblaki so se vznemirili, razkropili se za trenutek, a takoj se zopet združili in zgostili, in pričele so kapati debele kaplje. Nikolaj se je zavil v suktnjo, privihal je ovratnik in pomeknil klobuk na čelo. Voznik je švignil po konjih, in gosti oblaki prahu so se vzdigali za vozom. Pričelo je deževati močneje, in prah se je izpreminjal v blato. Na kolena in celo na rame so mu brizgale umazane kaplje. Ko se je ustavil voz pred prvo gostilnico v Leševju, je lilo v gostih curkih, in Nikolaj je bil docela premočen.

Izročil je suktnjo in klobuk krčmarici ter stopil v gosposko sobo. En sam gost je sedel v kotu pri oknu ter čital stare časopise.

Nikolaj je sedel k drugi mizi, a ko se je vzdignila izza časopisa debela plešasta glava samotnega gosta, je vstal ter ga pozdravil. Gost je iztegnil roko preko mize in odzdravil z lenim, zaspnim glasom.

»Ali ste bili na gradu?«

»»Na gradu, gospod davkar! . . . Dovolite?««

Prisedel je in si dal prinesti vina.

Davkar je bil debel, neokreten človek, rdečega mozoličastega obraza in zalitih oči. Prihajal je iz urada vsako uro za nekaj minut v krčmo; delo je prepuščal kontrolorju, kontrolor adjunktju in adjunkt praktikantu.

»Na gradu ni več prijetno . . .«

Ozrl se je v Nikolaja, kakor da bi pričakoval zanimivih novic.

»Izpremenilo se je nekoliko,« je odgovoril Nikolaj hladno.

»»Stari je bil snoči tukaj; kartal je vso noč in napósled se je hotel pretepati. Siloma so ga spravili na voz.««

Nikolaju je bilo neprijetno; čutil se je sam nekako osramočenega in ponižanega pred tem škodoželjnim, dostojnim človekom, ki bi nikoli ne pal tako globoko, da bi zakartal svoje premoženje in da bi ga morali siloma spravljati na voz.

»Tako je, če se človek zapije . . . Meni se nič ne smili Ratej, ne. Tak človek ki ima umazane roke in se je obogatil po Bog vedi kakšnih potih, naj se uničuje, kakor mu je drago. Tudi z Rekarjem je ravnal . . . ali Vam je znano, kako je ravnal z njim? Vi ste bili ob tistih časih večkrat gori.«

Nikolaju je šinila kri v obraz.

»Meni ni znano nič slabega. Pošteno je ravnal z njim . . .«

»»Hm . . . dà dà . . . Opeharil ga je, če bi radi vedeli. Dajal mu je denarja, da se je fant izgubil in zapravil . . . in on je pri tem napolnil svojo malho . . . če bi radi vedeli! Jaz napósled nimam nič zraven . . .«

Davkar je vstal nekako zlovoljen, oblekel suknjo ter odšel.

Nikolaj je ostal v krčmi do poldne. Sedel je nekaj časa zamišljen, a potem je hodil po sobi s trdimi koraki, roke sklenjene na hrbtu. Ko se je spomnil na davkarja, je spačil ustnice ter pljunil v stran, kakor da bi bil ugledal pred sabo blatno golazen . . .

Prej je morda pil ob njegovi mizi, Bog vedi, kolikrat; stal je pred njim z upognjenim hrbtom in sladkim obrazom . . . ne da bi kaj pričakoval od njega, — ponižaval se je samo, kakor se iz notranjega nagiba in brez sebičnosti ponižuje pasja natura. In danes, ko »so ga morali siloma spravljati na voz«, — danes je dobila ta natura zopet svoje dostojanstvo in pljuje na čevelj, ki ga je še pred dobrim letom oblizavala . . . Fej! . . .

Kosil je brez apetita in po kosilu je dal takoj napreči. Ratejev voznik se je vrnil na grad še pred poldnevom; krčmar je dal Nikolaju vegast, staromodni voz z okroglo zeleno streho; boljšega je bil vzela neki gosposki popotnik, ki se je mudil dva dni v Leševju in se je odpeljal navsezgodaj v Orešnik na kolodvor.

Dež je polagoma ponehaval; pršilo je samo še v drobnih kapljah kakor iz megle. Toda pot je bila

strahovita; blato čez in čez, da so se na nekaterih mestih vdiral kolesa skoro do osi.

Ali Nikolaj ni pazil mnogo na pot; glava mu je bila polna težkih misli.

Spomnil se je tistega večera, ko je sedel v mestni krčmi in spomnil se je besed, ki jih je govoril pijani Dioniz o svojem veličastnem delu. Obraz Dionizov mu je stopil jasno pred oči, in v tistem trenutku je zapazil nenavadno podobnost med Dionizom in Rekarjem. Isti globoki, nemirni pogled, — pogled jastrebov, ki leži ob cesti z zlomljenimi perotmi in nima več toliko moči, da bi se ubranil vranom . . . Spomnil se je na tisto večerjo pri Rateju, ko je Rekar povedal, da odpotuje, in je Helena vstala s prebledelim obrazom. Čutila je nezavedno v svojem srcu, da se Rekar ne vrne več, in tudi na njegovem motnem in upornem pogledu se je poznalo, da je vedel, kam se odpravlja . . . Nikolaj se je spomnil nenadno tiste samotne hoje, ki jo je videl nekoč na poljani: — smrt je hodila po poljani s silnimi koraki in pod njeno koso so krvavele rože . . . padale so ponosne glave znamenovanih ljudi . . .

Zdramili so ga iz misli zategnjeni glasovi romarske pesmi. Sklonil se je izpod strehe in pogledal na cesto.

Visok, nekoliko sključen starec v obnošeni obleki je nosil spredaj križ iz temnega lesa. Stopal je trdno in težko po blatu, da mu e brizgalo čez kolena; oškropljen je bil do vrata, in na nekaterih mestih se je bila že strdila na njegovi obleki blatna plast. Pel je z visokim prijetnim glasom, a poznalo se mu je, da je utrujen; oddehnil se je glasno za vsako tretjo noto.

Za njim se je vila dolga vrsta romarjev in romaric: sami stari, sključeni ljudje z upalimi obrazi in vdrtimi, trudnimi očmi. Vsi blatni in oškropljeni, z rožnimi vencii v rokah in culami na ramah. Njih tresoči, zategnjeni glasovi so se razlegali po ravni samotno in otožno, kakor da bi prihajali iz neskončne daljave.

Marija, k tebi vboge reve,
Mi zapuščeni vpijemo,
Objokani otroci Eve
V dolini solz zdihujemo. —

Pesem je bila zmerom tišja in zmerom bolj oddaljena; samo časih je zazvenela glasneje, kadar je zapihal veter; napósled je utihnila in voz je zavil mimo hriba.

Nikolaja je pretreslo čudno čustvo. Nikoli še mu ni bilo pri srcu tako težko in žalostno. Nenadno, brez zunanjega povoda mu je prišla misel, ki se je je prestrašil sam.

Bilo mu je, kakor da je videl ves ubogi, zaničevani, od teže stoletij utrjeni narod, — kakor da je videl zadnje ostanke tega na smrt obsojenega naroda . . .

Drevo je suho in preperelo; gospodar je ukazal, naj se poseka. Na koncu vej, na vršičku in ob deblu pa poganjajo še zmerom zelene mladike; z nenaravno silo se muči trudno drevo, da bi se rešilo svoji usodi. Ali mladike poganjajo in se suše; le redkokdaj se prikaže osamljen cvet in odpade, če zapiha najlažji veter . . .

Vse mladike se suše in vse cvetje odpada, zakaj drevo je obsojeno na smrt . . .

Vse večne misli ostanejo neizgovorjene, vsa večna dela neporojena, — vse tiste misli in vsa tista dela, iz katerih bi morda vzcvetelo novo življenje . . .

Dioniz in Rekar sta poznala svojo usodo, usodo mladike, pognale iz suhe veje . . .

To so bili zadnji ostanki: sključena, onemogla telesa, vdani obrazi. Z molkom v roki romajo za križem po blatni cesti; ali njih noge ne čutijo blata in ne kamnov in ne trnja; njih obrazi upadajo, roke omahujejo in noge se tresejo; telo se upogiba in pada, a duša hodi po svoji krasni poti . . . Drevo naj se poseka, kakor je ukazal gospodar . . .

Nikolaj je vstal ter stisnil čelo v dlani, da bi se otresel težkih misli. Ali njegovo srce je ostalo potrto in žalostno . . .

Prenočil je v dolgočasni zakotni vasi, kjer je imel nekaj opravila, a zjutraj se je odpeljal na tri ure oddaljeni kolodvor. Izstopil je par postaj pred mestom, da bi posetil Rekarja.

Pot ni bila dolga, zato jo je nastopil peš. Čez dobre pol ure se je zasvetilo izza drevja visoko belo poslopje. Stalo je sredi vrta, in drevje je segalo do drugega nadstropja. Okoli vrta je bila visoka železna ograja; vrata so bila zaklenjena.

Pozvonil je in čez par trenutkov je prišel vratar, ki mu je povedal, da zdaj ni posetna ura. Nikolaj je dal poklicati zdravnika, svojega znanca. Zdravnik je prišel šele čez dolgo časa in ni bil posebno veselo iznenaden. Pozdravil je Nikolaja precej hladno, a odprl mu je vrata, in šla sta po čistem belem pesku proti poslopju.

Nikolaj se ni brigal veliko za nezadovoljnost zdravnikovo; ni je skoro opazil. Bil je vznemirjen, in srce mu je bilo, kakor da bi se bližal nečemu strašnemu.

Stopala sta z zdravnikom počasi v prvo nadstropje. Na nekatera malovažna vprašanja je odgovarjal Nikolaj razmišljeno in površno. Na ljudi, ki so prihajali mimo, se ni oziral s posebno radovednostjo in opazil ni na njih nič nenavadnega. Njih obrazi so se mu zdeli povsem navadni, dostojni in celo filistrski.

Zdravnik je odprl duri, in Nikolaj je ostal na pragu.

»Gospod Rekar . . . Helena Vas pozdravlja . . .«

Rekar je sedel na tleh in se ni zganil: lene, tope oči so se ozrle mirno na Nikolaja.

Zdravnik se je okrenil zlovoljno.

»Zdaj ste torej videli.«

Nikolaju so se tresla kolena, ko je stopal po stopnicah navzdol. Poslovil se je od zdravnika hitro in molče, a potem je skoro bežal proti mestu. Hodil je naglo več kakor poldrugo uro, a čutil ni najmanjše utrujenosti. Ponavljal je poluglasno in brez misli:

»Ta silna natura . . . in zdaj topa žival . . . žival . . .«

Šel je naravnost na svoje stanovanje, a do pozne noči ni mogel ne spati, ne čitati. Hodil je po sobi; v sencih mu je bilo vroče, in glava ga je bolela. Napósled se je razpravil, a premetaval se je dolgo časa po postelji, četudi so mu bile trepalnice debele in težke. Napósled ga je obšel legák spanec, toda zdramil se je vsak hip, oprl se na komolce ter gledal prestrašen v temo.

VI.

Dioniza ob tistem času ni bilo v mestu. Nikolaj je pozvedaval po njem, ali zvedel ni nič natančnega. Srečavali so ga tod in ondod, na čisto različnih krajih; vedeli so vsi samo toliko, da je bil slabo oblečen, pust in bolan. Službe ni imel več nobene; nekega jutra ga ni bilo v urad, in nihče ni vedel, kam da se je bil odpravil . . .

Nikolaj je živel mirno in solidno kakor prej. Časih ga je obšlo, da bi pisal pismo, ali ko je vzel v roko pero, mu je bilo nerodno in težko. Besede so se mu zdele otročje; povedale so nekaj čisto drugega, nego je bilo tisto, kar je hotel povedati. Spoznal je nenadoma, da ni pesnik . . .

Sredi maja, ob lepem, jasnem večeru se je izprehajal po trgu. Čutil se je osamljenega in zelo nesrečnega. Drugi ljudje so hodili mimo njega veseli in zadovoljni, na obrazih pomlad, ljubezen v očeh. Zamišljen in žalosten se je napotil proti staremu stanovanju Dionizovemu; ni se domislil, da Dioniza že davno ni bilo več v mestu.

Hiša je stala ob vodi; okna četrtega nadstropja so se svetila v večernem solncu; po trgu in po tihih valovih tam doli so se bile že razprostrle temne sence.

Šel je počasi preko veže, po širokem dvorišču ter zavil na levo. V veži in na stopnicah ni bilo nikogar, samo v tretjem nadstropju je ugledal staro žensko, ki je obešala perilo na vrh, razpeto preko koridorja. Ne da bi potrkal, je odprl duri ter stopil v nizko veliko sobo, v kateri ni bilo skoro nobenega pohištva.

Stene so bile gole in v kotih zatemnele od vlage. Samo nad posteljo je viselo črno razpelo. Postelja je bila pregrnjena z rdečo odejo.

Nikolaj je obstal med odprtimi durmi. Domislil se je, da je prišel po neumnem in v razmišljenosti v čisto tujo sobo, v kateri nima nikakega opravka... Nekdo se mu je zadel ob komolec, in prišla je v sobo majhna, suha ženska; na glavi je imela črno ruto, in njene oči so bile objokane.

»Gospod Nikič . . . Bog se usmili!«

Obstala je pred njim; v roki je držala svečo in trudila se je, da bi prižgala žveplenko ob rokavu.

Nikolaj jo je gledal začuden; ozrl se je od njenega obraza slučajno in malomarno še enkrat na posteljo, in kri mu je oledenela v žilah.

Globoko pod zglavjem, prav ob zidu je ležala glava z zmršnimi lasmi, ki so padali neredno po čelu in sencih. Oči so bile samo napol zaprte in izza trepalnic so gledale bele punčice topo in kakor prestrašeno. Lica so bila sivkasta, poraščena s poganjajočo redko brado. Pod vratom je bila srajca odpeta; roke so bile sklenjene, in prsti so se oklepali krčevito majhnega, bakrenega razpela . . . Na obrazu je ležal trdi, ponosni izraz zmagoslavno prestanega trpljenja . . .

Nikolaj se je sklonil preko postelje.

»Dioniz! . . .«

Zaskelele so ga solze v očeh in padale so na sklenjene roke Dionizove . . .

Ostal je pri njem do noči. Gospodinja je prinesla svečo ter jo postavila na mizo. Na stenah so trepetali blede, zaspani žarki; Dionizov obraz se je svetil iz teme v nenaravni beloti.

Ko se je odpravljaj, je vprašal Nikolaj po ostalini Dionizovi. Gospodinja mu je povedala, da ji je bil v svojih zadnjih trenutkih ukazal, naj sežge vse papirje, ki so ležali v kovčegu. V peči je ostal samo še kup pepela . . .

Pogreb se je vršil ob deževnem vremenu. Zvonili so z malim zvonom v cerkvi podružnici; za krsto sta šla gospodinja in Nikolaj. Malokdo se je

ozrl za pogrebom; ljudje so hiteli mimo po svojih opravkih; le blizu pokopališča se jima je pridružila grbava ženska, zavita v dolgo črno ruto. Nikolaj je bil zamišljen in ni pazil na blato; oškropil se je do vrha suknje . . .

Po pogrebu je postal pred cerkvijo, stisnil Dionizovi gospodinji nekaj denarja v roko ter se vrnil v mesto. Šel je naravnost v gostilno in pil je mnogo in z nekim veseljem kakor nikoli prej . . .

Po tretji steklenici ga je obšla mehka melanholija. Zaželel si je prijatelja, da bi govoril z njim iskreno in od srca. Vse, kar je doživel lepega in žalostnega, mu je prihajalo na spomin, in oči so se mu orosile. Besede so mu vrele na jezik; kar je prej komaj čutil, česar se je zavedal samo kakor v sanjah, je stopalo predenj jasno in razločno . . .

Za trenutek ga je zmotil znanec, ki je prisedel k njemu, ostal svoje vino dolžan ter se polovil čez par minut.

»Dioniz je umrl . . . no, dà . . . škoda človeka! Lehko bi bilo kaj iz njega . . . bil je vagabund po svoji krivdi. Tako je: kadar človek čuti, da zna več od drugih, misli, da mu ni treba več služiti. In tako pogine v svoji samostojnosti. Človek je ustvarjen za hlapca . . . ne pomaga nič . . .«

Nikolaj je bil vesel, ko je ostal sam, in njegove misli so se mu vrstile na svetla pota . . .

Dal si je prinesti papirja in pisal je lahko in neprisiljeno. Stal je pred gradom, pod zelenečim kostanjem, se sklanjal preko njene rame ter šepetal besede, kakršnih ni poznal prej nikoli. Ljubezen dolgih let se je izlila v eno samo strugo; vsa žalost in vsa sreča se je spojila v eno samo čustvo ter se utelesila v gorkih besedah . . . Lica so mu gorela in črke so se gibale pred motnimi očmi . . . Omenil je smrti Dionizove, ali celo žalost nad usodo prijateljevo ni segla v njegov sladki mir. Čutil je, kako odpada od njega teža zadnjih dni in kako trepeče utrujeno srce v velikem pričakovanju . . .

Ko se je vračal domov, je vrgel pismo v nabiralnik.

Drugo jutro ga je bilo sram. Zdelo se mu je, da je bil napravil prejšnji večer nekaj neizmerno neumnega. Spomnil se je pogreba, in težko mu je bilo: kakor da je bil onečastil spomin Dionizov. Bolela ga je glava in pred očmi se mu je meglilo. V uradu ni govoril z nikomer; bilo mu je, kakor da bi se bil osramotil pred svetom in najbolj pred sabo in kakor da bi bil izgubil, kar je imel najlepšega v svojem srcu . . . V tej uri bo čitala pismo — — Stresel je z glavo ter se silil, da bi mislil na vsakdanje stvari. Samo da bi ne bil opomnil Rekarja . . . v takem pismu . . . v takem zmago-slavnem tonu! Omadeževal je njegov spomin v njenem srcu . . . ponižal ga je pred njo s svojim zgodnjim, predrznim upanjem . . . kakšno upanje! Zazdel se je sam sebi neizmerno otročji . . . In da ne bi opomnil Dioniza in njegove strašne usode . . . v navadnem ljubezenskem pismu, tako mimogrede med drugimi frazami . . . fej! . . . Kdo se more zgražati nad navadnimi sleparji? Kadar je človek odkritosrčen, je zmerom sebičen in brezobziren; nič resnično plemenitega ni v njegovem srcu; vse samo pretvarjanje, sama laž . . . A da bi ne bil smešen, samo smešen ne! Vse upanje toliko dolgih, lepih večerov je uničeno v enem samem trenutku. Uničeno je vse življenje, — kaj bi bilo življenje brez tega upanja? . . .

Zavedal se je, da je oskrunil svojo čisto ljubezen. Samo časih, za kratek hip, ga je obšlo nekaj kakor pritajena, sramežljiva radost, da je povedal, kar bi bil moral povedati že davno . . .

Dnevi so se zjasnili, in solnce je sijalo skoro s poletno močjo. Zgodaj v jutru in ob večerih se je izprehajal Nikolaj po okolici ter se veselil čistega zraka in svežega zelenja. Njegovo življenje je teklo mirno kakor reka po ravni. Ni bilo veselo, in Nikolaj sam bi si želel drugačnega, toda vdal se je vanj brez upora. Njegova natura je bila zdrava, in sentimentalnost je sovražil. Kadar so mu prihajali spomini ob samotnih urah, se jih je siloma otresel ter se napotil v krčmo ali na izprehod. Bal se je

preteklosti, toda polagoma je izginila tudi ta bojazen in vdajal se je spominom brez posebne žalosti . . . Njen obraz je dobil v njegovi duši še čistejši, nedolžnejši izraz, njene oči so sijale mirno, kakor z oltarja. Razlila se je čez vse njeno bitje njegova vdana ljubezen . . .

Nekega popoldne je dobil v urad pismo; Helena ga je vabila v kratkih besedah, da naj pride kar najhitreje.

Vsa resignacija, vsa napol prisiljena mirnost je izginila v enem samem trenutku. Izprosil si je par dni dopusta ter se odpeljal še tisti večer. Ni se več spominjal svojega neumnega pisma, niti mu ni prišlo na misel, da je bil napravil kdaj kako nedostojnost. Čutil se je srečnega, in sramežljivo zatajevano, siloma udušeno upanje ga je osvojilo vsega. Vedel je pač, da je v tem upanju mnogo sebičnega in celo nekaj nelepega, toda v svoji razposajeni sreči se je tolažil, da je sebičnost itak v človeški naravi in da bi bilo nespametno odrekati se brez vzroka in na svojo škodo . . . Prenočil je v Orešniku in spal je dolgo in trdno. Čudil se je sam, da je tako malo vznemirjen, a tisti čut zmagooslavne ljubezni, ki je trepetal neprestano na dnü njegovega srca, se mu je zdel skoro pregrešen. Ali očital si kljub temu ni ničesar in dokazoval si je na tihem, da je pregrešnost nekaj relativnega in da je celo najbolj pošteno čustvo v posebnih zvezah in okolnostih lahko pregrešno. Določenih mej ni nikjer in zato je težko razločevati med pregrešnostjo in poštenostjo . . . Igral se je z lahkimi mislimi, zakaj bal se je skoro svoje velike sreče, in strah ga je bilo, da bi se ji vdal z vso glavo in z vsem srcem . . .

Helena ga je pričakovala pred gradom; njene oči so bile objokane. Nikolaj se je prestrašil, ko je ugledal njen obraz.

»Željno sem Vas pričakovala, gospod Nikolaj! Oprostite, da sem Vas vznemirjala. Oče Vas je hotel videti . . . ne mara nikogar drugega . . . nobenega prijatelja nimamo . . .«

Ustnice so se ji tresle; videlo se ji je, da se je siloma branila solzam; govorila je plaho in kakor proseče.

Nikolaj je šel z njo v Ratejevo spalnico.

Okna so bila pregrnjena, in soba je bila v somraku; par tankih žarkov je prihajalo izza pregrinjala ter se lesketalo na tleh in na steni. Ratej je sedel v naslanjaču, pod glavo blazinicu in odejo preko kolen. Njegov obraz je bil zabuhel; oči so gledale mrtvo izpod košatih obrvi. Ozrl se je v Nikolaja z velikim, boječim pogledom. Nikolaj se je nagnil prav blizu k njemu, da bi slišal njegov šepetajoči glas, ki se mu je izvijal iz prsi z velikim naporom.

»Oprostite mi . . . Zdaj je vse pri kraju . . . Skrbite zanjo, siroto . . .«

Nikolaja je dušilo v grlu od sočutja, ali ob enem mu je bilo grozno pred tem zabuhlim, polumrtvim obrazom. Slišal je komaj posamezne besede in ni jih razumel natanko.

»Ne brigajte se za nič . . . Pojdite z njo strani odtod . . . Naj vzamejo vse . . . Vse je njihovo . . . Samo še hiša tam doli v Leševju . . .«

Nikolaj se je ozrl. Prišla je v sobo Ratejeva žena. Prinesla je steklenico s temno tekočino.

Ratej je nalahko stresel z glavo ter ukazal, da naj nese strani. Stala je nekaj časa sredi sobe, nato se je okrenila, a med vratmi je skrila obraz v predpasnik.

»Zdaj pojdite strani . . . Jaz sem najrajši sam, in tudi Vam je neprijetno . . . Z Bogom! —«

Nikolaj ni vedel, kaj bi storil. Prijel je Ratejevo roko, ki je ležala mrtva na kolenih. Ratej ga je pogledal s topim, toda globokim in pretresljivim pogledom umirajočega človeka.

»Pojdite! . . .«

V veliki sobi je sedela za mizo Ratejevka, vsa objokana in upala. Pripovedovala je Nikolaju, da zadnje čase ni bilo Rateja nikoli več doma, da je bil nekoč teden dni na Dunaju, kjer je v kratkem času zaigral vse svoje gozdove, da je bil bolan in

oduren, kadar se je bil vrnil, in da je pil neprestano. Samo nekoč na večer je prišel k njej ter se je razjokal kakor otrok . . . Nekoč po kosilu ga je zadela kap in kdo ve, koliko časa še . . .

Dela je roko pred oči, in izza prstov so ji kapale solze.

Ne mara ne zdravnika, ne zdravil . . . Tudi prej pred nekaterimi leti je igral in pil skoro tri mesece . . . a hipoma se je streznil in pridobil je v enem letu, kar je bil zapravlil . . . Prvikrat je bil zagazil na to strašno pot pred dvajsetimi leti, komaj štirnajst dni po poroki . . . Ali takrat je trajalo samó en teden. Ona se je bala, kadar je odšel iz hiše s temnim obrazom in zlovoljnimi očmi. Čakala je nanj toliko dolgih noči in prejkala toliko samotnih ur — — No zdaj je vedela, da se bliža strašni konec; čutila je to v svojem srcu tisto prvo noč, ko je prišel ob eni domov ter hodil razburjen po veliki sobi do jutra . . .

Nikolaj je poslušal in slutil je neizmerno trpljenje te tihe, pozabljene, še zmerom otroške duše. Trpljenje je moralo biti strašno v tej uri, da je bruhala na dan v pretrganih, komaj razumljivih besedah vse tisto, kar je ležalo toliko časa globoko v srcu ter grizlo in glodalo . . .

Pred povratom sta šla Nikolaj in Helena iz hiše; ona je ogrnila črno čipkasto ruto, izza katere se je svetil njen beli obraz kakor od alabastra.

Šla sta po poti okoli grada; pesek je ležal samo še tupatam; iz tal je poganjala visoka trava.

Nikolaj se je ozrl začuden. Rekarjeve delavnice ni bilo več. Helena je razumela njegov pogled.

»Ob viharnem večeru se je zrušila in deske so odnesli; to je bilo tisto noč, ko se je bil vrnil oče. . . «

Stala sta v senci, ki je padala od grada, in Heleni je bilo skoro hladno.

Pod njima se je širila zelena dolina; tam doli je sijalo solnce še v vsej svoji krasoti, in čutila sta oba, kako je vstajalo iz te čiste svetlobe nekaj sladkega in tolažilnega ter legalo na njiju srca.

Nikolaj je prijel Helenino roko, in ona mu ni branila . . .

Iz velike bolesti se mu je porodilo upanje; njegova sreča je bila kakor smehljaj na objokanem obrazu. V njegovi radosti ni bilo nič glasnega in nič razposajenega, in njena ljubezen je bila mirna in resna . . . Spominjal se je glav, ki so padle pod koso; v enem samem hipu je videl pred sabo obraz Dionizov in Rekarjev, ki sta se spojila v enega. Nehoté je sklonil glavo in čutil se je majhnega in neznatnega z vso svojo neizmerno srečo. Čutil se je majhnega in neznatnega, ker je mogel biti srečen in ker je mogel živeti . . .

Vrnila sta se v grad molčé, roko v roki.

